

ประวัติและผลงานสมเด็จพระญาณสังวร
คำบรรยายพิเศษของสมเด็จพระญาณสังวร

เรื่อง "ศาสนากับการพัฒนาจิตใจ"
และเรื่อง "ธรรมะในการพัฒนาตนและครอบครัว"

สภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์
สภายุวพุทธิกสมาคมแห่งชาติ ในพระบรมราชูปถัมภ์
สมาคมส่งเสริมเอกลักษณ์ของชาติ
พิมพ์เป็นธรรมบรรณาการในวโรกาสวันคล้ายวันเกิด
สมเด็จพระญาณสังวร
วันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๓๑

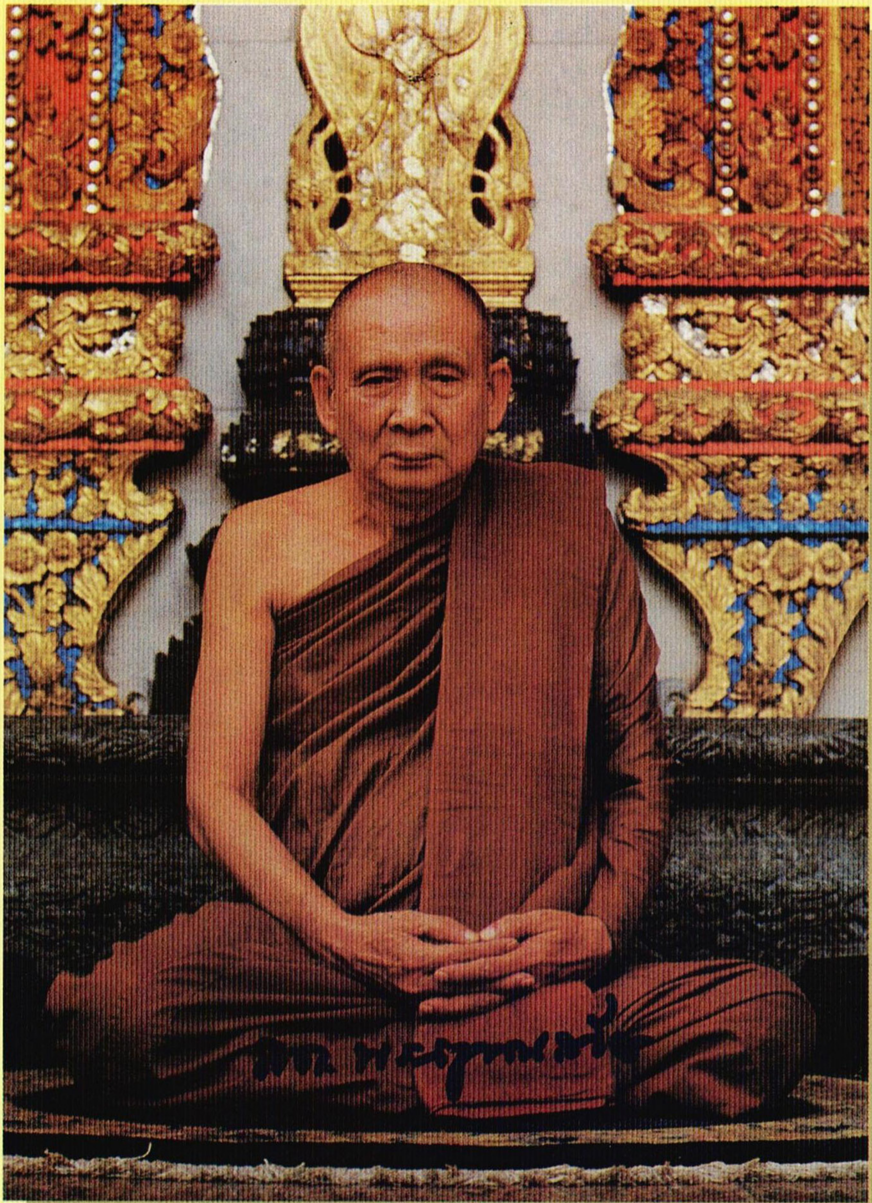

ประวัติและผลงานสมเด็จพระญาณสังวร
คำบรรยายพิเศษของสมเด็จพระญาณสังวร

เรื่อง "ศาสนากับการพัฒนาจิตใจ"
และเรื่อง "ธรรมะในการพัฒนาตนและครอบครัว"

สภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์
สภายุวพุทธิกสมาคมแห่งชาติ ในพระบรมราชูปถัมภ์
สมาคมส่งเสริมเอกลักษณ์ของชาติ
พิมพ์เป็นธรรมบรรณาการในวโรกาสวันคล้ายวันเกิด
สมเด็จพระญาณสังวร

วันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๓๑

สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน)
เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร

ศาสตราจารย์ ประภาศน์ อวยชัย ประธานสภาสังคมสงเคราะห์ฯ
ถวายโล่พระราชทาน "มหิดลวรานุสรณ์" แด่สมเด็จพระญาณสังวร
ในวันมหิดลที่ ๒๔ กันยายน ๒๕๓๑
ณ พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
พระราชทานโล่รางวัล "มหิดลวรานุสรณ์"
แก่สภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทยฯ
เพื่อถวายแด่สมเด็จพระญาณสังวร
ในโอกาสวันมหิดล พ.ศ. ๒๕๓๑

พิธีถวายพระราชกุศลแด่สมเด็จพระบรมราชชนก
และการถวายโล่รางวัล "มหิดลวรานุสรณ์"
ในวันที่ ๒๔ กันยายน ๒๕๓๑
ณ พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร
สมเด็จพระญาณสังวร เป็นประธานฝ่ายสงฆ์
ฯพณฯ ศาสตราจารย์ สัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นประธานฝ่ายฆราวาส

คำนำ

ในวันมหิดลที่ ๒๔ กันยายน ๒๕๓๑ ซึ่งเป็นวันคล้ายวันสวรรคตของสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก ผู้ทรงได้รับการเทิดทูนยกย่องว่าเป็น **"พระบิดาแห่งการแพทย์ไทย"** และ **"พระบิดาแห่งการสังคมสงเคราะห์"** สภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้ประกอบพิธีทางศาสนา ทำพิธีทักษิณานุปทาน และถวายสังฆทาน เพื่อถวายพระราชกุศลแด่สมเด็จพระบรมราชชนก ที่พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร เวลา ๘.๓๐ น. โดยมี สมเด็จพระญาณสังวร เป็นประธานฝ่ายสงฆ์ ฯพณฯ ศาสตราจารย์ สัญญา ธรรมศักดิ์ ประธานองคมนตรี เป็นประธานฝ่ายฆราวาส

เมื่อเสร็จพิธีถวายพระราชกุศลแด่สมเด็จพระบรมราชชนกแล้ว ศาสตราจารย์ ประภาศน์ อวยชัย ประธานสภาสังคมสงเคราะห์ฯ ได้กล่าวสดุดีเกียรติคุณ สมเด็จพระญาณสังวร และ ฯพณฯ ศาสตราจารย์ สัญญา ธรรมศักดิ์ ประธานองคมนตรี ในพิธีถวายและมอบโล่รางวัล "มหิดลวรานุสรณ์" ที่ได้รับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จากนั้น ประธานสภาสังคมสงเคราะห์ฯ ได้ถวายโล่ "มหิดลวรานุสรณ์" แด่สมเด็จพระญาณสังวร และอาราธนาสมเด็จพระญาณสังวร มอบโล่ "มหิดลวรานุสรณ์" แด่ ฯพณฯ ศาสตราจารย์ สัญญา ธรรมศักดิ์ ประธานองคมนตรี ในฐานะที่ท่านทั้งสองเป็นผู้ทรงคุณวุฒิสูงยิ่ง

ได้บำเพ็ญคุณประโยชน์เป็นเอนกประการต่อประชาชน สังคม และประเทศชาติเป็นผู้ที่เพียบพร้อมด้วยคุณธรรมอันประเสริฐ เป็นที่เคารพยกย่องอย่างสูงของประชาชนทั่วประเทศและชาวต่างประเทศ

โดยที่ สมเด็จพระญาณสังวร เป็นที่ปรึกษาของสภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ สภายุวพุทธิกสมาคมแห่งชาติ ในพระบรมราชูปถัมภ์ และสมาคมส่งเสริมเอกลักษณ์ของชาติ และได้ประทานความเมตตาแก่องค์การทั้งสามเป็นอเนกประการตลอดมา ในวโรกาสวันคล้ายวันเกิด ๗๕ ปีของท่าน ในวันที่ ๓ ตุลาคม ๒๕๓๑ สภาสังคมสงเคราะห์ฯ สภายุวพุทธิกสมาคมแห่งชาติฯ และสมาคมส่งเสริมเอกลักษณ์ของชาติ จึงได้ร่วมกันจัดพิมพ์หนังสือคำบรรยายพิเศษของท่านเรื่อง "ศาสนาและการพัฒนาจิตใจ" และเรื่อง "ธรรมะในการพัฒนาตนและครอบครัว" พร้อมกับประวัติและผลงานของท่าน เพื่อแจกเป็นธรรมบรรณาการ และเป็นการแสดงความกตัญญูกตเวทีแด่สมเด็จพระญาณสังวร ในโอกาสอันเป็นมงคล.

สมพร เทพสิทธา
รองประธานสภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทยฯ
ประธานสภายุวพุทธิกสมาคมแห่งชาติฯ
นายกสมาคมส่งเสริมเอกลักษณ์ของชาติ
๓ ตุลาคม ๒๕๓๑

สารบาญ

หน้า

คำกล่าวของ

ศาสตราจารย์ ประภาศน์ อวยชัย

ประธานสภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย ฯ

ในการถวายและมอบโล่รางวัล "มหิดลวรานุสรณ์"

ประจำปี ๒๕๓๑

แด่ สมเด็จพระญาณสังวร

และ ฯพณฯ ศาสตราจารย์ สัญญา ธรรมศักดิ์

วันเสาร์ที่ ๒๔ กันยายน ๒๕๓๑ เวลา ๕.๐๐ น.

ณ พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร

....

ขอกราบนมัสการ ท่านเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร กราบเรียน ฯพณฯ ศาสตราจารย์ สัญญา ธรรมศักดิ์ ที่เคารพอย่างสูง เรียนท่านกรรมการสภาสังคมสงเคราะห์ฯ ท่านผู้แทนองค์การสมาชิก และท่านผู้มีเกียรติทั้งหลาย

ในโอกาสวันมหิดลที่ ๒๔ กันยายน ซึ่งเป็นวันคล้ายวันสวรรคตของสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก ผู้ทรงได้รับการเทิดทูนยกย่องว่าเป็น **"พระบิดาแห่งการแพทย์ไทย"** และ **"พระบิดาแห่งการสังคมสงเคราะห์"** สภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้รับพระราชทานพระมหากรุณาธิคุณจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

โดยได้รับพระราชทานโล่รางวัล **"มหิดลวรานุสรณ์"** เพื่อมอบให้แก่บุคคลที่ได้รับการคัดเลือกว่าเป็นผู้มีผลงานดีเด่นในด้านสังคมสงเคราะห์ และการพัฒนาสังคมที่ควรแก่การยกย่องและถือเป็นแบบฉบับ ทั้งนี้ เพื่อเป็นการรำลึกและเผยแพร่พระเกียรติคุณของสมเด็จพระบรมราชชนกในด้านสังคมสงเคราะห์

ในโอกาสวันมหิดลปี ๒๕๓๐ สภาสังคมสงเคราะห์ฯ ได้รับพระราชทานพระมหากรุณาธิคุณจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ทูลเกล้าฯ ถวายโล่รางวัล "มหิดลวรานุสรณ์" แด่สมเด็จ-พระศรีนครินทราบรมราชชนนี ผู้ทรงได้รับการเทิดทูนยกย่องว่าเป็น **"พระมารดาแห่งการสังคมสงเคราะห์"** และ **"พระมารดาแห่งแพทย์ชนบท"**

ในโอกาสวันมหิดลปี ๒๕๓๑ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานโล่รางวัล "มหิดล-วรานุสรณ์" แก่สภาสังคมสงเคราะห์ฯ เพื่อถวายแด่ท่านเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร และมอบแด่ฯพณฯ ศาสตราจารย์ สัญญา ธรรมศักดิ์ ประธานองคมนตรีในฐานะที่ได้บำเพ็ญคุณประโยชน์เป็นอเนกประการต่อประชาชนสังคม และประเทศชาติ เป็นผู้ที่เพียบพร้อมด้วยคุณธรรมอันประเสริฐ เป็นที่เคารพยกย่องอย่างสูงของประชาชนทั่วประเทศและชาวต่างประเทศ

ท่านเจ้าพระคุณ สมเด็จพระญาณสังวร เป็นผู้ทรงคุณวุฒิสูงยิ่ง ได้อุทิศตนเพื่อพระพุทธศาสนา และสังคม ด้วยการเผยแพร่

หลักธรรม และปฏิบัติศาสนกิจที่สำคัญของประเทศด้วยความเสียสละ พระธรรมเทศนา ปาฐกถาธรรม และข้อเขียนของท่านได้รับความนิยมอย่างสูงในบรรดาประชาชน ข้าราชการ และนักศึกษา อาทิ พระธรรมเทศนาทุลลภกถา ที่ถวายแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก วันที่ ๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๑ ท่านได้ให้การส่งเสริมสนับสนุนอย่างจริงจังในการศึกษาและปฏิบัติธรรม โดยเฉพาะการบำเพ็ญจิตภาวนา ท่านได้เริ่มจัดโครงการเผยแพร่พระพุทธศาสนาให้แก่ชาวต่างประเทศ การตั้งวัดไทยในต่างประเทศ แปลตำราและหนังสือสำคัญทางพุทธศาสนาเป็นภาษาอังกฤษ การจัดงานสัปดาห์ส่งเสริมพระพุทธศาสนาเนื่องในวันวิสาขบูชา

ท่านเจ้าพระคุณ สมเด็จพระญาณสังวร ได้ริเริ่มและให้ความอุปการะการสร้างศาสนสถาน ศาสนวัตถุ และสาธารณสถานที่เป็นประโยชน์เป็นจำนวนมาก การก่อสร้างที่มีความสำคัญต่อประชาชน สังคม และประเทศชาติ คือการก่อสร้างวัดญาณสังวราราม ที่ตำบลห้วยใหญ่ อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี การก่อสร้างวัดญาณสังวรารามได้ทำให้เกิดการพัฒนาสังคมในด้านต่าง ๆเช่น อ่างเก็บน้ำ มีพื้นที่และน้ำที่อาจจะประกอบอาชีพได้ มีการรักษาป่า ปลูกป่า อนุรักษ์สัตว์ป่า มีไฟฟ้า มีทางคมนาคมไปมาสะดวก มีโรงพยาบาล มีศูนย์ฝึกอบรมเยาวชนเกษตร มีสถานที่ทดลองการเกษตร มีศาลานานาชาติ ซึ่งคณะผู้มีจิตศรัทธานานาชาติสร้างถวาย ในปี พ.ศ. ๒๕๓๑ พระบาท-

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ รับวัดญาณสังวรารามไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์

ฯพณฯ ศาสตราจารย์ สัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นผู้ที่เพียบพร้อมด้วยความรู้ ความสามารถ และคุณธรรม ได้ทำงานที่เป็นประโยชน์แก่ ประชาชน สังคม และประเทศชาตินานัปการและดำเนินชีวิตตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนาตลอดมา สมควรถือเป็นตัวอย่างและแบบฉบับแก่ประชาชนทั่วไป โดยเฉพาะอนุชน ด้วยความรู้ ความสามารถ และคุณธรรมความดีของท่าน จึงทำให้ท่านได้รับตำแหน่งที่สูงสุด และตำแหน่งที่สำคัญ ๆ ของประเทศอย่างยากที่จะหาผู้ใดเสมอเหมือน

ในด้านตุลาการ ฯพณฯ ศาสตราจารย์ สัญญา ธรรมศักดิ์ ได้ดำรงตำแหน่งสูงสุด เป็นประมุขของตุลาการ คือเป็นประธานศาลฎีกา ได้สร้างคุณประโยชน์แก่วงการกฎหมายและศาลยุติธรรมเป็นอเนกประการ ท่านเป็นผู้พิพากษาที่ทรงไว้ซึ่งคุณวุฒิ ทั้งในด้านความรู้ ความสามารถด้านความบริสุทธิ์ยุติธรรม ด้านจริยธรรม และด้านการดำรงตน จึงได้รับการยกย่องจากปวงตุลาการว่าเป็นบรรพตุลาการดีเด่น สมควรเป็นแบบอย่างให้ตุลาการรุ่นหลัง ๆ ได้ยึดถือเป็นแบบฉบับ และท่านก็ได้รับเชิญให้ไปอบรมผู้ช่วยผู้พิพากษาในเรื่องจริยธรรมและการดำรงตนของบรรพตุลาการตลอดมา

ในด้านบริหาร ฯพณฯ ศาสตราจารย์ สัญญา ธรรมศักดิ์ ได้ดำรงตำแหน่งประมุขของฝ่ายบริหาร คือเป็นนายกรัฐมนตรี

และเป็น "นายกรัฐมนตรีพระราชทาน" เพียงคนเดียวเพราะพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ท่านดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีด้วยพระองค์เอง ทางสถานีวิทยุโทรทัศน์เมื่อคืนวันที่ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ ซึ่งถือเป็นวันมหาวิปโยค ในด้านนิติบัญญัติ ท่านเคยดำรงตำแหน่งรองประธานสภานิติบัญญัติ ในวงการพระพุทธศาสนา ท่านได้เป็นผู้ริเริ่มก่อตั้งพุทธสมาคมแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ และดำรงตำแหน่งนายกพุทธสมาคมแห่งประเทศไทยฯ เป็นเวลาหลายปี ในปัจจุบันท่านได้รับเลือกตั้งด้วยคะแนนเสียงเป็นเอกฉันท์จากวงการพุทธศาสนาทั่วโลก ให้เป็นประธานองค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก ตำแหน่งสำคัญที่สุด และมีเกียรติที่สุดที่ท่านรับใช้ประเทศชาติ และองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๘ จนถึงปัจจุบัน เป็นระยะเวลาถึง ๑๓ ปีต่อเนื่องกัน คือ ตำแหน่งประธานองคมนตรี

ในโอกาสวันมหิดลที่ ๒๔ กันยายน ๒๕๓๑ นี้ สภาสังคมสงเคราะห์ฯ จึงได้จัดพิธีถวายพระราชกุศลแด่สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนกผู้ได้ทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่ประชาชนและประเทศชาติเป็นอเนกประการแก่กิจการแพทย์ของไทย พระองค์ได้ทรงปฏิบัติหน้าที่ด้วยใจรักโดยไม่ทรงถือพระองค์ ได้ทรงสงเคราะห์ประชาชนเป็นจำนวนมากด้วยพระเมตตาคุณ และด้วยคุณธรรมของนักสังคมสงเคราะห์อย่างแท้จริง

ในโอกาสวันมหิดลนี้ สภาสังคมสงเคราะห์ฯ จึงขอถวายและขอมอบโล่รางวัล "มหิดลวรานุสรณ์" ซึ่งได้รับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แด่ท่านเจ้าพระคุณ สมเด็จพระญาณสังวร และ ฯพณฯ ศาสตราจารย์ สัญญา ธรรมศักดิ์.

ประวัติและผลงานสมเด็จพระญาณสังวร
เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร

สถานะเดิม

สมเด็จพระญาณสังวร มีนามเดิมว่า เจริญ คชวัตร มีนามฉายาว่า สุวฑฺฒโน เกิดเมื่อวันที่ ๓ ตุลาคม ๒๔๕๖ ณ ตำบลบ้านเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี อายุ ๗๕ ปี โยมบิดาชื่อ น้อย โยมมารดาชื่อ กิมน้อย มีพี่น้องรวม ๓ คน คือ คนที่ ๑ ได้แก่ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ คนที่สองเป็นชายชื่อ จำเนียร คชวัตร คนที่ ๓ เป็นชายชื่อ สมุทร คชวัตร

บรรพชาอุปสมบท

สมเด็จพระญาณสังวร ได้บรรพชาเป็นสามเณรเมื่ออายุ ๑๓ ปี ณ วัดเทวสังฆาราม (วัดเหนือ) อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี โดยมี พระครูอดุลสมณกิจ (ดี พุทฺธโชติ) ซึ่งภายหลังได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ที่พระเทพมงคลรังษี เป็นพระ-อุปัชฌายะ พระครูนิวิฐสมาจารย์ (เหรียญ สุวณฺณโชติ) ซึ่งภายหลังได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ที่พระโสภณสมาจารย์ เป็นพระอาจารย์ให้สรณะและศีล

พ.ศ. ๒๔๗๗ สมเด็จพระญาณสังวรได้อุปสมบทเป็นภิกษุ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร โดยมี สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (ครั้งทรงดำรงพระยศที่สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์) ทรงเป็นพระอุปัชฌายะ

การศึกษาเล่าเรียน

สมเด็จพระญาณสังวร สำเร็จการศึกษาระดับมัธยมต้นจากโรงเรียนวัดเทวสังฆาราม อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี สอบได้เปรียญธรรม ๙ ประโยค ณ สำนักเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร และได้รับพระราชทานปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาปรัชญา จากมหาวิทยาลัยรามคำแหง นอกจากนี้ สมเด็จพระญาณสังวรได้ศึกษาภาษาสันสกฤตและอังกฤษจากสวามีสัตยานันทบุรี นักพรตชาวอินเดีย ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญทางนี้ ทำให้เป็นพื้นฐานอันสำคัญจนสามารถใช้ประโยชน์ได้ในเวลาต่อมา โดยเฉพาะภาษาอังกฤษได้ใช้ประโยชน์มาก โดยสามารถติดต่อกับชาวต่างประเทศทั้งที่เป็นภิกษุและคฤหัสถ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

สมณศักดิ์

- พ.ศ. ๒๔๙๐ เป็นพระราชาคณะสามัญที่พระโศภนคณาภรณ์
- พ.ศ. ๒๔๙๕ เป็นพระราชาคณะชั้นราชในราชทินนามเดิม
- พ.ศ. ๒๔๙๘ เป็นพระราชาคณะชั้นเทพในราชทินนามเดิม
- พ.ศ. ๒๔๙๙ เป็นพระราชาคณะชั้นธรรมที่พระธรรมวราภรณ์
- พ.ศ. ๒๕๐๕ เป็นพระราชาคณะชั้นรองที่พระสาสนโสภณ
- พ.ศ. ๒๕๑๕ เป็นสมเด็จพระราชาคณะที่สมเด็จพระญาณสังวร

ตำแหน่งหน้าที่ทางการคณะสงฆ์ในปัจจุบัน

- เป็นเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร รูปที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔ ในขณะดำรงสมณศักดิ์ที่พระธรรมวราภรณ์

- เป็นกรรมการมหาเถรสมาคม

- เป็นเจ้าคณะกรุงเทพมหานคร - สมุทรปราการ (ธรรมยุต)

- เป็นประธานกรรมการคณะธรรมยุต

- เป็นประธานกรรมการบริหารสภาการศึกษาของคณะสงฆ์

- เป็นประธานกรรมการอำนวยการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ

- เป็นประธานกรรมการสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย

- เป็นผู้อำนวยการโรงเรียนพระสังฆาธิการคณะธรรมยุติ

- เป็นพระอุปัชฌาย์

- เป็นเลขานุการในพระองค์สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๙

ตำแหน่งหน้าที่พิเศษ

- เป็นผู้อำนวยการมหามกุฏราชวิทยาลัย

- เป็นประธานกรรมการมูลนิธิสงเคราะห์คนเป็นโรคเรื้อน

- เป็นประธานกรรมการมูลนิธิพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย

- เป็นประธานกรรมการมูลนิธิมหาวชิราลงกรณ์ราชวิทยาลัย

- เป็นประธานกรรมการมูลนิธิสิรินธร

ฯลฯ

ผลงานเกี่ยวกับด้านพัฒนาสังคม

เมื่อสอบได้เป็นเปรียญชั้นสูงแล้ว สมเด็จพระญาณสังวร ก็ได้อุทิศตนเพื่อศาสนาและสังคมอย่างกว้างขวาง กล่าวโดยสรุป ได้ดังต่อไปนี้.-

- เป็นครูสอนนักธรรมและบาลีของสำนักเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร เป็นผู้อำนวยการศึกษาสำนักเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร เป็นกรรมการตรวจนักธรรมและบาลีสนามหลวงตั้งแต่นักธรรมตรี เรื่อยมาจนถึงบาลีประโยค ๙ ในปัจจุบัน

- ในฐานะที่เป็นเจ้าอาวาส สมเด็จพระญาณสังวรได้จัดให้มีการบูรณะซ่อมแซมสร้างถาวรวัตถุต่าง ๆ ภายในวัดบวรนิเวศวิหาร นับตั้งแต่พระเจดีย์ พระอุโบสถ พระวิหาร การเปรียญ ตลอดจนกุฏิเสนาสนะสงฆ์ โรงเรียนพระปริยัติธรรมหลังใหม่ โรงเรียนมัธยมหลังใหม่ ตึก ภปร. (พิพิธภัณฑ์วัด) ศาลา ๑๕๐ ปี ตลอดถึงกุฏิที่พักสงฆ์ใหม่อีกหลายหลัง

- เป็นประธานกรรมการอุปการะสร้างสาธารณสถานอื่น ๆ เช่น ตึกวชิรญาณวงศ์ (๔ ชั้น) อนุสรณ์สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ตึกวชิรญาณสามัคคีพยาบาร (๖ ชั้น) อนุสรณ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส และสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ณ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ ตึก ภปร. อนุสรณ์ ๗๒ ปี โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ นอกจากนี้ ก็ยังได้เป็นผู้อำนวยการสร้างวัดในต่างจังหวัดอีกหลายจังหวัด รวมถึงวัดในต่างประเทศบางประเทศด้วย

- งานก่อสร้างที่นับว่ามีความสำคัญต่อสังคมและประเทศชาติก็คือ การสร้างวัดญาณสังวราราม ที่ตำบลห้วยใหญ่ อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี ซึ่งสมเด็จพระญาณสังวรเป็นผู้อำนวยการมาแต่ต้น เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๙ เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลมหาราช ในมหามงคลพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก ถาวรวัตถุสำคัญ ๆที่ก่อสร้างมุ่งเพื่อน้อมถวายเป็นพระราชกุศล เป็นอนุสรณ์สถานแห่งอดีตพระมหากษัตริย์ไทยผู้ได้ทรงกอบกู้ประเทศชาติมาในอดีตและแห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ตั้งแต่สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเป็นต้นมา

การก่อสร้างวัดญาณสังวรารามขึ้น ทำให้เกิดการพัฒนาสังคมในด้านต่าง ๆเช่น อ่างเก็บน้ำ มีพื้นที่และน้ำที่อาจจะประกอบอาชีพได้ มีการรักษาป่า ปลูกป่า อนุรักษ์สัตว์ป่า มีไฟฟ้า มีทางคมนาคมไปมาสะดวก มีโรงพยาบาล มีสถานฝึกอบรมเยาวชนเกษตร มีสถานที่ทดลองการเกษตร มีศาลานานาชาติ ซึ่งคณะผู้มีจิตศรัทธานานาชาติสร้างถวาย เป็นต้น

ในปี พ.ศ. ๒๕๓๑ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ รับวัดญาณสังวรารามไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ และทางรัฐบาลโดยความรับทราบของมหาเถรสมาคม ได้กราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตยกฐานะวัดญาณสังวรารามเป็นพระอารามหลวงชนิดวรมหาวิหาร ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ จึงเป็นวัดญาณสังวรารามมหาวิหาร ในพระบรมราชูปถัมภ์ ในบัดนี้

๒

- เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๙ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันเสด็จออกผนวชเป็นภิกษุ ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในพระบรมมหาราชวัง เสด็จประทับทรงบำเพ็ญเนกขัมมปฏิบัติ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ซึ่งเป็นพระอุปัชฌายะ ได้ทรงเลือกสมเด็จพระญาณสังวรขณะดำรงสมณศักดิ์ที่พระโศภนคณาภรณ์ ให้ทำหน้าที่พระอภิบาล (พระพี่เลี้ยง) ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งท่านเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ได้ปฏิบัติภารกิจสนองพระเดชพระคุณด้วยดีตลอดระยะแห่งการผนวช ๑๕ วัน ในครั้งนั้น (ระหว่างวันที่ ๒๒ ตุลาคม - ๕ พฤศจิกายน ๒๔๙๙) และจากความใกล้ชิดในครั้งนั้น ทำให้ท่านเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้เกื้อกูลในสรรพกิจส่วนพระองค์เป็นอันมากตลอดมาเป็นนิจ เพราะเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

อนึ่ง เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๑ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ์ฯ สยามมกุฎราชกุมาร ได้ผนวชในพระพุทธศาสนาและประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร สมเด็จพระญาณสังวรได้ถวายการฝึกซ้อมขานนาคเป็นพระราชกรรมวาจาจารย์ และถวายธรรมบรรยายแด่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชตลอดเวลาที่ผนวช ๑๕ วัน

- ในฐานะประธานกรรมการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ และผู้อำนวยการมหามกุฏราชวิทยาลัย สมเด็จพระญาณสังวรได้เดินทางไปดูการพระศาสนาและการศึกษา

ในประเทศต่าง ๆ หลายครั้ง ทั้งในทวีปยุโรป อเมริกา ออสเตรเลีย และเอเชีย ได้ทำหน้าที่ดูแลกิจการพระธรรมทูตในประเทศนั้น ๆ ตามสายงาน ดูแลกิจการของวัดพุทธรังษี นครซิดนีย์ ประเทศออสเตรเลีย ซึ่งอยู่ในความอุปถัมภ์ของมหากุฎราชวิทยาลัย และดูแลกิจการพระธรรมทูตในประเทศอินโดนีเซีย

นอกจากนี้ ยังได้เดินทางไปให้การบรรพชาอุปสมบทกุลบุตรในต่างประเทศอีกหลายครั้ง คือที่ประเทศอินโดนีเซีย ๒ ครั้ง เป็นเหตุให้มีคณะสงฆ์ในประเทศนั้นอย่างเป็นหลักฐานถาวร ที่ประเทศเนปาลครั้งหนึ่ง เป็นเหตุให้การบรรพชาอุปสมบทเป็นที่รู้จักและนิยมแพร่หลายไปในหมู่ประชาชนผู้นับถือพระพุทธศาสนาในประเทศนั้น

นอกจากเดินทางไปปฏิบัติศาสนกิจเกี่ยวกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในต่างประเทศในโอกาสต่าง ๆแล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ยังได้อำนวยความสะดวกให้ชาวต่างประเทศผู้สนใจในการศึกษาปฏิบัติธรรม ทั้งที่เป็นภิกษุสามเณรและคฤหัสถ์ได้เข้ามาพักอาศัยวัดบวรนิเวศบ้าง ที่อื่นบ้าง ทั้งที่เป็นการถาวรและชั่วคราว เป็นเหตุให้บุคคลเหล่านั้นได้ศึกษาพระพุทธศาสนาสะดวกขึ้น แล้วกลับไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศของตน หรือแม้ที่ทำประโยชน์แก่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยนี้เอง ก็มีเป็นจำนวนมิใช่น้อย

- ในด้านการสั่งสอนพระพุทธศาสนาภายในประเทศนั้น เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็นับได้ว่าเป็นพระมหาเถระที่มีบทบาท

สำคัญรูปหนึ่งในปัจจุบัน เพราะได้ปฏิบัติภารกิจด้านนี้ทั้งรูปของการเทศนาสั่งสอนและการสร้างตำรับตำราสำหรับศึกษาเผยแผ่จำนวนมากอย่างสม่ำเสมอตลอดมาช้านาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการบำเพ็ญจิตภาวนา เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้เทศนาสั่งสอนและฝึกปฏิบัติเป็นประจำ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งเป็นที่นิยมของพุทธศาสนิกชนเป็นจำนวนมาก เป็นเหตุให้การบำเพ็ญจิตภาวนาแพร่หลายไปในหมู่ภิกษุสามเณรและฆราวาสอย่างกว้างขวาง และเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้บรรยายธรรม เรียกว่า "รายการบริหารจิต" เป็นประจำทุกวันอาทิตย์ เวลา ๐๙.๓๐ - ๑๐.๐๐ น. ซึ่งสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีได้ทรงพระดำริให้จัดขึ้น เริ่มมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๑๑ จนถึงปัจจุบัน ในขณะที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ดำรงสมณศักดิ์ที่พระสาสนโสภณ

สำหรับในด้านตำรับตำรานั้น เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ส่งเสริมให้มีการจัดพิมพ์หนังสือและตำราทางพระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นข้อเขียนของท่านเองและผู้อื่น ที่เห็นว่ามีประโยชน์ต่อการศึกษาและเผยแผ่พระพุทธศาสนาสำหรับคนทุกระดับ รวมทั้งได้จัดให้มีการแปลหนังสือทางพระพุทธศาสนาระดับต่าง ๆ ออกเป็นภาษาต่างประเทศด้วย อันเป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้กว้างขวางออกไปยังนานาประเทศ งานด้านนี้มีมหากุฏราชวิทยาลัย ซึ่งท่านเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นผู้อำนวยการรับเป็นศูนย์กลางแห่งการดำเนินงาน

- เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๗ คณะสงฆ์และพุทธศาสนิกชนชาวไทยได้ร่วมกันจัดงานสัปดาห์ส่งเสริมพระพุทธศาสนาเนื่องในวันวิสาขบูชาขึ้นเป็นครั้งแรก โดยมีเป้าหมายสำคัญเพื่อให้ชาวพุทธทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของพระพุทธศาสนา เพื่อจะได้ตื่นตัวในการที่จะได้ศึกษาให้รู้และปกครองรักษาพระพุทธศาสนาอันเป็นสมบัติล้ำค่าของชาวไทย พร้อมทั้งเพื่อยกย่องเชิดชูวันวิสาขบูชาอันเป็นวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาให้เป็นวันที่ระลึกสำคัญของชาติและชาวไทยด้วย การจัดงานสัปดาห์ส่งเสริมพระพุทธศาสนานี้ ประกอบด้วยกรรมการ ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ ในฝ่ายบรรพชิตสมเด็จพระญาณสังวรได้รับเลือกให้เป็นประธาน และอยู่ในพระสังฆราชูปถัมภ์ งานนี้ทั้งทางวัดและสถานที่ราชการร่วมกันจัดทั่วประเทศตามความสามารถ โดยให้เน้นในเรื่องกิจกรรมที่จะเป็นการเผยแผ่ความรู้ทางพระพุทธศาสนาแก่ประชาชน และส่งเสริมให้ประชาชนประพฤติปฏิบัติธรรมให้กว้างขวางและจริงจังมากขึ้น โดยมีสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดงาน

ผลประการหนึ่งของการจัดงานสัปดาห์ส่งเสริมพระพุทธศาสนาก็คือ ได้มีพุทธศาสนิกชนร่วมบริจาคเงินเป็นทุนในการจัดงานเป็นจำนวนมาก เมื่อเสร็จงานแล้วจึงยังเหลือทุนทรัพย์อีกจำนวนหนึ่ง ซึ่งได้ก่อตั้งเป็นมูลนิธิขึ้น เรียกว่า มูลนิธิพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย โดยมีสมเด็จพระญาณสังวรเป็นประธานกรรมการ

งานสัปดาห์ส่งเสริมพระพุทธศาสนานี้ได้ดำเนินมาจนถึงปัจจุบัน โดยมีสมเด็จพระญาณสังวรเป็นประธานถาวรฝ่ายบรรพชิต ตามมติของมหาเถรสมาคม

คำประกาศเกียรติคุณของมหาวิทยาลัยรามคำแหง

มหาวิทยาลัยรามคำแหงได้ถวายปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาปรัชญา แด่สมเด็จพระญาณสังวร ใน พ.ศ. ๒๕๒๙ โดยมีคำประกาศเกียรติคุณดังนี้.-

"สมเด็จพระญาณสังวร สำเร็จการศึกษาระดับมัธยมต้นจากโรงเรียนวัดเทวสังฆาราม จังหวัดกาญจนบุรี สอบได้เปรียญธรรม ๙ ประโยค จากสำนักเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร ในปี พ.ศ. ๒๕๐๔ ได้รับตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร เป็นกรรมการมหาเถรสมาคม และเป็นเจ้าคณะกรุงเทพฯ - สมุทรปราการ ในปี พ.ศ. ๒๕๑๖ งานศาสนกิจที่สำคัญได้แก่ ประธานกรรมการสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย ผู้อำนวยการมหามกุฏราชวิทยาลัย ผู้อำนวยการโรงเรียนพระสังฆาธิการ ประธานกรรมการอำนวยการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ และประธานกรรมการบริหารสภาการศึกษาของสงฆ์

- สมเด็จพระญาณสังวร เป็นผู้มีผลงานดีเด่นทางปรัชญา ได้ประพันธ์ตีพิมพ์และเผยแพร่ข้อเขียนที่เกี่ยวกับหลักธรรมในพุทธศาสนา ลักษณะพระพุทธศาสนา การบริหารทางจิต

สำหรับผู้ใหญ่ ประวัติพระพุทธองค์ ธรรมโมวาท ธรรมกถาในการอบรมกรรมฐาน และในการปฏิบัติอบรมทางจิต และได้เขียนบทความทางวิชาการอีกมากมายที่เกี่ยวกับหลักการและปรัชญาการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัย รวมทั้งการแปลตำราทางพุทธศาสนาเป็นภาษาอังกฤษ การแปลพระไตรปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถาเป็นภาษาไทยเป็นจำนวนถึง ๙๑ เล่ม ปาฐกถาธรรมของท่านได้รับความนิยมในบรรดาพุทธบริษัทและผู้ที่รับการฝึกปฏิบัติสมาธิกรรมฐาน และยังได้เริ่มจัดโครงการเผยแพร่พุทธศาสนาให้กับชาวต่างประเทศ ในการตั้งวัดไทยในต่างประเทศ แปลตำราและหนังสือสำคัญทางพุทธศาสนาเป็นภาษาอังกฤษ

- สมเด็จพระญาณสังวรเป็นผู้ทรงคุณวุฒิสูงยิ่ง ได้อุทิศตนเพื่อศาสนาและสังคมด้วยการเผยแพร่หลักธรรม และปฏิบัติศาสนกิจที่สำคัญของประเทศด้วยความเสียสละ นับว่าเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อมนุษยชาติ ต่อสังคมและประเทศชาติ จนเป็นที่ยอมรับและยกย่องจากบุคคลทั่วไปทั้งในประเทศและต่างประเทศ จึงเห็นสมควรที่จะยกย่องให้ได้รับพระราชทานปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาปรัชญา ของมหาวิทยาลัยรามคำแหง เพื่อเป็นเกียรติสืบไป”

คำบรรยายพิเศษ
เรื่อง "ศาสนากับการพัฒนาจิตใจ"
โดย
สมเด็จพระญาณสังวร
ในพิธีเปิดประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่อง
"วิทยากรด้านการพัฒนาจิตใจ"
จัดโดย สภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย
ในพระบรมราชูปถัมภ์
ด้วยความร่วมมือของ สภายุวพุทธิกสมาคมแห่งชาติ
ในพระบรมราชูปถัมภ์
วันที่ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๓๐
ณ ห้องประชุมสภาสังคมสงเคราะห์ฯ

....

ท่านรองประธานสภาสังคมสงเคราะห์ฯ และท่านประธานสภายุวพุทธิกสมาคมแห่งชาติฯ

ขออนุโมทนาในการจัดประชุมเชิงปฏิบัติการ เรื่อง"วิทยากรด้านการพัฒนาจิตใจ" โดยได้เชิญท่านกรรมการท่านสมาชิกพุทธสมาคม ยุวพุทธิกสมาคม และท่านสาธุชนผู้สนใจทั้งหลาย ได้มาประชุมกันเรื่องนี้ ตามกำหนดการที่ท่านได้แถลงแก่ที่ประชุมแล้วนั้น ก็เป็นที่น่ายินดีที่ได้มีการกำหนดเรื่องการพัฒนาดังกล่าวไว้ในแผนพัฒนาด้านเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และตามที่ทราบบัดนี้

ก็ปรากฏว่าในทุก ๆ วงการได้มีความสนใจในเรื่องการพัฒนาทางจิตกันมากขึ้น

การพัฒนาจิตใจนี้ เป็นสิ่งสำคัญ และมิใช่ว่าเป็นสิ่งสำคัญเฉพาะในเวลานี้เป็นสิ่งสำคัญตลอดมา และเพราะเหตุที่สังคมบุคคลในสังคม ทอดทิ้งการพัฒนาทางจิตใจมุ่งพัฒนาทางด้านวัตถุกันเสียโดยมาก จึงทำให้เกิดความเดือดร้อนวุ่นวายต่าง ๆ ดังที่ปรากฏ ดังนั้น การที่สภาสังคมสงเคราะห์ฯ พร้อมทั้งฝ่ายสมาคมพุทธศาสนาทั้งหลายได้เห็นความสำคัญในเรื่องนี้ และได้เริ่มขึ้น จึงเป็นประโยชน์

ท่านรองประธานสภาสังคมสงเคราะห์ฯ ท่านได้แจ้งให้ทราบก่อนเข้าห้องประชุมว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ก็ได้ทรงพระราชทานพระราชดำรัสว่า ให้สภาสังคมสงเคราะห์ฯ ดำเนินการพัฒนาทางจิตใจ สงเคราะห์ทางจิตใจ โดยอาศัยศาสนาช่วยด้วย พระราชดำรัสนี้ ทำให้ผู้ที่ไม่เห็นด้วย ได้เห็นคล้อยตาม และทำให้สภาสังคมสงเคราะห์ฯ นี้ ได้ดำเนินการสงเคราะห์สังคมทั้งในด้านร่างกาย ทั้งในด้านจิตใจ อันนับว่าทำให้สำเร็จ การสงเคราะห์สังคมโดยสมบูรณ์

แต่ว่าในการดำเนินการเรื่องนี้ ต้องอาศัยวิทยากรเพราะว่าเมื่อขาดวิทยากรแล้ว การพัฒนาจิตใจให้แก่สังคมทั่วไปก็เป็นไปได้ยาก และคำว่า "วิทยากร" นั้นก็ควรจะหมายคลุมถึงบรรดาผู้มีหน้าที่ในการพัฒนาจิตใจทั้งหลายด้วย เพราะว่าอันการพัฒนาจิตใจแก่สังคมนั้น จะสำเร็จได้ด้วยการเริ่มพัฒนาจิตใจมาตั้งแต่เด็ก เพราะฉะนั้น ผู้มีหน้าที่ในการพัฒนา

จิตใจนั้น จะต้องเริ่มตั้งแต่มารดาบิดาผู้ปกครอง ของเด็กทั้งหลาย จะต้องเป็นผู้เริ่มให้การพัฒนาจิตใจแก่เด็ก ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในหน้าที่ของมารดาบิดา ในข้อว่า "ห้ามไม่ให้ทำความชั่วให้ตั้งอยู่ในความดี" มารดาบิดาผู้ปกครองเด็กจะต้องสนใจอบรมเด็กของตน แนะนำให้ละชั่วทำดีมาตั้งแต่ในเบื้องต้น เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสว่า "มารดาบิดาเป็นบูรพาจารย์ของบุตรธิดา" เพราะฉะนั้นทำอย่างไรจึงจะได้ชักชวนแนะนำให้มารดาบิดาผู้ปกครองเด็กทั้งหลาย ให้ความสนใจในการอบรมจิตใจของเด็กดังกล่าวให้มากขึ้นไม่ทอดทิ้งแล้วมาถึงครูอาจารย์ตามโรงเรียน พอเด็กเข้าโรงเรียนก็เป็นหน้าที่ของครูอาจารย์ที่จะช่วยอบรมจิตใจเด็ก พัฒนาจิตใจเด็กในด้านศีลธรรมด้วย ด้านศาสนธรรมด้วยไม่จำเพาะแต่สอนหนังสือ สอนศิลปวิทยาการสำหรับการดำรงชีวิตเพียงอย่างเดียว ต้องอบรมจิตใจของนักเรียนและนักศึกษาไปด้วย และสำหรับในวงการศึกษาของเรานั้น มีการสอนศีลธรรมเด็กในชั้นประถมศึกษา มัธยมศึกษา แต่ว่าในขั้นอุดมศึกษาแล้วก็ปล่อยให้เด็ก ปล่อยให้นักศึกษาสนใจในความประพฤติของตัวเอง น่าจะเพราะได้ถือตามแบบต่างประเทศที่ถือว่า นักศึกษานั้นเป็นผู้ใหญ่กันแล้ว น่าจะมีความรู้สึกรับผิดชอบในความประพฤติตัวเองได้ และสามารถที่จะเลือกศาสนธรรมมาปฏิบัติได้ แต่การเช่นนั้นในมหาวิทยาลัย ในวิทยาลัย อุดมศึกษาของเรา ก็ปรากฏว่าได้มีกลุ่มชาวพุทธที่ตั้งขึ้นกันอยู่มากแห่งด้วยกัน แต่ถ้าหากว่าทางการได้สนับสนุนให้มีการอบรมศีลธรรมเป็นการอบรมจิตใจ พัฒนาจิตใจ ในขั้นอุดมศึกษาอีกด้วย ก็จะเป็น

ประโยชน์อีกมาก เพราะว่าการอบรมจิตใจ การพัฒนาจิตใจนี้ไม่มีจำกัดอายุ ไม่มีจำกัดเพศ ชาติ ชั้น วรรณะอะไรทั้งสิ้น จะเป็นเด็ก เป็นผู้ใหญ่ เป็นคนแก่ ก็ต้องมีการพัฒนาจิตใจ อบรมจิตใจด้วยกันทั้งนั้น เพราะว่าทุกคนยังจะต้องละความชั่ว กระทำความดีกันอยู่ ยังไม่เสร็จกิจเหมือนอย่างพระอรหันต์ทั้งหลาย ตามหลักพระพุทธศาสนา จึงต้องมีการอบรมจิตใจ พัฒนาจิตใจกันเรื่อยไป และนอกจากนี้ เมื่อนักเรียน นักศึกษาพ้นจากโรงเรียนแล้วก็เข้าทำงานรัฐบาลบ้าง ประกอบอาชีพต่าง ๆ บ้าง องค์การรัฐบาลนั้น ๆ องค์การรัฐวิสาหกิจนั้น ๆ และองค์การเอกชน ในหน่วยการงานนั้น ๆ บรรดาผู้ที่เป็นหัวหน้าในหน่วยนั้น ๆ ก็ควรที่จะต้องเป็นผู้มีหน้าที่อบรมจิตใจ พัฒนาจิตใจของข้าราชการ ข้ารัฐการ และเจ้าหน้าที่คนงานทั้งหลายของตนด้วย ในข้อนี้ก็น่าสรรเสริญทางทหารที่มีอนุศาสนาจารย์ฝึกทหารอยู่เป็นประจำทุกหน่วยกองทัพ เป็นอันว่าทางฝ่ายทหารได้มองเห็นความสำคัญของทางด้านพัฒนาจิตใจ อบรมจิตใจ อาศัยศาสนธรรมตามหลักการประชุมเรื่องนี้จึงได้จัดให้มีอนุศาสนาจารย์ขึ้น-

เพราะฉะนั้น บรรดาท่านผู้มีหน้าที่พัฒนาจิตใจ อบรมจิตใจดังที่กล่าวมายกเป็นตัวอย่างที่เป็นหลักสำคัญ ๆ นี้ ล้วนเป็นผู้ที่มีหน้าที่สำคัญทั้งนั้น คราวนี้ยกตัวอย่างทางด้านการปกครอง บรรดาผู้ที่มีหน้าที่ปกครอง เช่น เป็นผู้ใหญ่ในรัฐบาลเป็นข้าราชการประจำ ยกตัวอย่างในท้องถิ่น เช่นว่า เป็นผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นนายอำเภอ เป็นกำนัน เป็นผู้ใหญ่บ้าน ก็ควรที่จะชื่อว่าเป็นผู้มี

หน้าที่ในการพัฒนาจิตใจ อบรมจิตใจของผู้อยู่ในปกครอง ในเขตนั้น ๆด้วย นี่แหละเป็นวิทยากรอันสำคัญ ซึ่งเราจะต้องได้ท่านที่กล่าวมานี้ได้มีความกระตือรือร้น อดทน ขวนขวาย เห็นความสำคัญในเรื่องนี้ เรียกว่า เป็นตัววิทยากรในเรื่องนี้ :–

มารดาบิดาก็เป็นหัวหน้าวิทยากรในครอบครัว

ครูอาจารย์ก็เป็นหัวหน้าวิทยากรของโรงเรียน ของวิทยาลัย

และบรรดาหัวหน้าหน่วยราชการ หน่วยองค์การรัฐวิสาหกิจ

หน่วยการงานนั้น ๆ ก็เป็นหัวหน้าวิทยากรในด้านนั้น ๆ

ถ้าเราได้บุคคลดังที่กล่าวมานี้เป็นวิทยากร นั้นแหละการพัฒนาด้านจิตใจ อบรมด้านจิตใจ อาศัยศาสนา จึงจะเป็นไปได้ด้วยดีและประสบความสำเร็จ

เพราะฉะนั้น จึงขอฝากให้ท่านบรรดาวิทยากรที่มาประชุมในเรื่องนี้ได้ครุ่นคิดในเรื่องนี้ด้วย ทั้งนี้มิใช่ว่าจะมีความสงสัยในความสามารถ ความรู้ของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายมีความรู้ มีความสามารถ แต่ว่ามีจำนวนเพียงเท่านี้ คงไม่สามารถจะไปทำการพัฒนาจิตใจได้มากนัก เว้นไว้แต่ว่าจะขวนขวายให้ท่านที่มีหัวหน้าเป็นวิทยากร ท่านที่มีหน้าที่เป็นวิทยากรดังกล่าวนั้น ตั้งแต่พ่อแม่ของครอบครัวขึ้นมา ได้ร่วมมือกันช่วย นี่ขอฝากไว้เป็นข้อคิดประการหนึ่ง แล้วมาถึงข้อคิดประการที่สอง ก็ถือว่าขอฝากไว้ว่า ผู้มีหน้าที่เป็นวิทยากร หรือว่าตัววิทยากรเองนั้นต้องเป็น "พัฒนากรตัวเองทางจิตใจ" ก่อน เมื่อเป็นพัฒนากรทางจิตใจตัวเองก่อนแล้ว การที่จะอบรมพัฒนาผู้อื่นจึงจะบังเกิดผล ดัง

เช่นว่า พ่อแม่ในครอบครัวมีหน้าที่เป็นวิทยากรประจำครอบครัว พ่อแม่ก็จะต้องปฏิบัติตนเป็นพัฒนากรจิตใจตัวเอง จงประพฤติละชั่ว ทำความดี ทำครอบครัวให้อยู่เป็นสุข เมื่อเป็นดั่งนี้แล้วจึงจะสามารถอบรมลูกหลานทางจิตใจให้ดีได้ มีเด็กเป็นอันมากที่เสียไป เพราะเหตุว่าความประพฤติของหัวหน้าครอบครัวไม่ดี ประพฤติตัวไม่ดีบ้าง ทะเลาะเบาะแว้งกันบ้าง มีความแตกร้าวกันในครอบครัวบ้าง เหล่านี้เป็นต้น ก็ทำให้เด็กเสียสุขภาพทางจิต ทำให้เตลิดไป มีอยู่ดังนี้ไม่ใช่น้อย แม้ในแหล่งที่นอกไปจากนี้ เช่นว่าในโรงเรียน ในวิทยาลัย ในวงการต่าง ๆ ดังที่กล่าวมานั้น ผู้ที่มีหน้าที่เป็นวิทยากรมักจะไม่พัฒนาการจิตใจของตัวเอง ประพฤติตนไม่ดีไม่ชอบ ทำให้ผู้อยู่ในปกครองไม่นับถือไม่เคารพ หรือบางทีก็ปฏิบัติตามไปในทางที่ไม่ดีนั้น เพราะเหตุว่าถ้าจะไปทำดีเข้า บางทีก็อยู่ไม่เป็นสุข อาจจะต้องออกไปจากหน่วยนั้น ๆ ดังนี้ก็มีอยู่ไม่ใช่น้อย เพราะฉะนั้นจะต้องให้บรรดาผู้ที่มีหน้าที่เป็นวิทยากร และตัววิทยากรนั้น ได้พัฒนาการจิตใจของตนเอง อาศัยหลักธรรมในพุทธศาสนาประกอบเข้าด้วย และเมื่อเป็นดังนี้แล้วแผนการพัฒนาจิตใจตามหลักศาสนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาตินั้น และตามแผนของที่ประชุมนี้จึงจะสำเร็จประโยชน์ ก็ขอฝากไว้เป็นข้อคิดไว้เพียง ๒ ประการ และก็ขอเปิดประชุม และเมื่อขอเปิดประชุมแล้ว ก็จะขอแสดงเรื่อง “ศาสนากับการพัฒนาจิตใจ” ตามที่ได้กำหนดให้พูดเป็นอันดับแรก

ศาสนากับการพัฒนาจิตใจ

อันการพัฒนาจิตใจนั้น เป็นสิ่งสำคัญคู่กับการพัฒนาทางกาย ทางวัตถุทั้งหลาย พระพุทธเจ้าเองก็ได้ทรงสอนเอาไว้ให้มีการปฏิบัติพัฒนาทั้งสองประการนี้ ยกตัวอย่าง **หลักธรรมในหลักทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์** ที่แปลว่า "ประโยชน์ปัจจุบัน" พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ถึงพร้อมด้วยหลักธรรม ๔ ประการ คือ :-

๑. **อุฏฐานสัมปทา** - ถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียร ในการเล่าเรียนศึกษา ในการประกอบอาชีพการงาน

๒. **อารักขสัมปทา** - ถึงพร้อมด้วยการรักษา ทั้งในการรักษาวิชาความรู้ได้มา รักษาสมบัติที่หามาได้

๓. **กัลยาณมิตตตา** - คบเพื่อนที่ดีงาม และ

๔. **สมชีวิตา** - เลี้ยงชีวิตตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หามาได้ ไม่ให้ฝืดเคืองนัก ไม่ฟุ่มเฟือยนัก

หลักธรรมที่เป็นประโยชน์ปัจจุบันทั้ง ๔ ข้อนี้ เป็น **หลักธรรมพัฒนาทางกายหรือทางวัตถุ**

ส่วนหลักธรรมอีกหมวดหนึ่ง ชื่อว่า **สัมปรายิกัตถประโยชน์ ประโยชน์ภายหน้า เป็นหลักธรรมพัฒนาทางจิตใจ** พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ถึงพร้อมด้วยคุณธรรม ๔ ข้อ คือ

๑. **สัทธาสัมปทา** - ถึงพร้อมด้วยความเชื่อในบุคคลที่ควรเชื่อ ในสิ่งที่ควรเชื่อ ด้วยวิจารณญาณ คือปัญญาที่พิจารณาหยั่งรู้เหตุผล

๒. **สีลสัมปทา** - ถึงพร้อมด้วยศีล คือ ความประพฤติสำรวม กาย วาจา ใจ ให้เรียบร้อยดีงาม ไม่ประพฤติก่อภัยก่อเวร เบียดเบียนกันและกันให้เดือดร้อน

๓. **จาคสัมปทา** - ถึงพร้อมด้วยการสละบริจาค เป็นการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เจือจานแก่ผู้อื่น และ

๔. **ปัญญาสัมปทา** - ถึงพร้อมด้วยปัญญา คือ ความรู้จักบาป บุญ คุณ โทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ต่าง ๆ

อันหัวข้อของธรรมะ ๒ หมวดนี้ ประโยชน์ปัจจุบันฟังดูเหมือนยังว่าสำหรับปฏิบัติในภายหน้า ไม่ใช่ในบัดนี้ และตามความหมายนั้น ไม่ใช่หมายความอย่างนั้น ธรรมะทั้งสองหมวดนี้พึงปฏิบัติพร้อมกันไปในบัดนี้

หมวดแรก เป็นไปเพื่อพัฒนาทางร่างกาย

หมวดหลัง เป็นไปเพื่อพัฒนาทางจิตใจ

อันคนเรานั้น มีส่วนประกอบอยู่ ๓ คู่

คู่ที่ ๑ ก็คือ ปัจจุบันและอนาคต

คู่ที่ ๒ ก็คือ กายและจิตใจ

คู่ที่ ๓ ก็คือ ตนเองและผู้อื่น

อันความสุขที่สมบูรณ์ ประโยชน์สุขที่สมบูรณ์นั้น อันเป็นส่วนผลต่าง ๆนั้น จะต้องบังเกิดแก่ทั้งสามคู่นี้ด้วยกัน คือ ประโยชน์

จะต้องมีทั้งในปัจจุบันและในภายหน้า จะต้องมีทั้งแก่ร่างกายและแก่จิตใจ จะต้องมีทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น ที่รวมกันอยู่เป็นสังคมเล็กและใหญ่ ดังที่เราอยู่กันอยู่นี้

สำหรับคำว่าปัจจุบันและภายหน้านั้น ความจริงนั้นอยู่ต่อกันทีเดียว เช่นว่านาฑีนี้ปัจจุบัน นาฑีหน้าคือภายหน้า ชั่วโมงนี้คือปัจจุบัน ชั่วโมงหน้าคือภายหน้า เดือนนี้คือปัจจุบันเดือนหน้าคือภายหน้า ปีนี้คือปัจจุบัน ปีหน้าคือภายหน้า จนถึงชาตินี้คือปัจจุบัน ชาติหน้าคือภายหน้า เพราะฉะนั้นปัจจุบันและภายหน้านั้นจึงอยู่ติดต่อกันไป ตั้งแต่ในระยะที่เรียกว่าสั้นที่สุด ใกล้ที่สุดจนถึงห่างมาก เพราะฉะนั้นสำหรับธรรมะในหมวดแรกนั้น เกื้อกูลให้เกิดประโยชน์สุขในปัจจุบันนี้ ให้เกิดประโยชน์สุขแก่ทางร่างกาย ให้เกิดประโยชน์สุขแก่ตนเอง ส่วนหลักธรรมหมวดที่สองนั้นให้เกิดความสุขในภายหน้า เช่นว่า วันนี้ก็สุข พรุ่งนี้ก็สุข ชั่วโมงนี้ก็มีความสุข ชั่วโมงหน้าก็มีความสุข ให้เกิดประโยชน์สุขทางจิตใจ และให้เกิดประโยชน์สุขแก่ผู้อื่น เป็นอันว่า เราจะต้องปฏิบัติในหมวดธรรมะทั้งคู่นี้คู่กันไป ตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เมื่อเป็นดังนี้แล้ว เราจะได้รับประโยชน์สุขที่สมบูรณ์ อันประโยชน์สุขที่สมบูรณ์นั้นต้องให้ครบทั้ง ๒ หรือทั้ง ๓ คู่ ดังที่กล่าวมานั้น ทุกคนต้องเป็นดังนี้เหมือนกันหมด

เพราะฉะนั้น การพัฒนาจิตใจนี้ จึงต้องมุ่งพัฒนาดังที่กล่าวและก็เน้นมาที่จิตใจเป็นสำคัญ เพราะจิตใจนั้นเป็นผู้นำ เหมือนอย่างเป็นผู้ถือท้ายเรือ หรือผู้แจวเรือ สำหรับร่างกายนั้นเปรียบ

เหมือนเรือ เพราะฉะนั้นความสำคัญจึงอยู่ที่จิตใจ เมื่อพัฒนาทางจิตใจได้ดีแล้ว การปฏิบัติทางกายก็จะเป็นไปได้ด้วยดี และศาสนานั้นเมื่อว่าถึงพุทธศาสนา ก็ได้แก่หลักธรรม ๓ ข้อ ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้เองว่า อะไรคือศาสนาของพระองค์ก็ได้แก่:-

การไม่กระทำบาปทั้งปวง ๑
การทำกุศลให้ถึงพร้อม ๑
การชำระจิตของตนให้ผ่องใส ๑

ตามหลักที่พระพุทธเจ้าตรัสเอาไว้ในโอวาทปาติโมกข์ ซึ่งเป็นพระโอวาทที่เป็นหลักเป็นประธาน และก็ตรัสไว้ว่า นี้คือพระพุทธศาสนา คำสอนของพุทธะ คือผู้รู้ทั้งหลาย เพราะฉะนั้นคำว่าพุทธศาสนานั้น เมื่อกล่าวโดยย่อแล้ว ก็ได้แก่หลักปฏิบัติทั้ง ๓ ประการนี้ คือ **ไม่ทำบาปทั้งปวง ทำกุศลให้ถึงพร้อม ชำระจิตของตนให้ผ่องใสบริสุทธิ์** และเมื่อแสดงเป็นข้อออกไป ก็เป็นหมวดธรรมต่าง ๆ ดังเช่นที่ได้ยกขึ้นมาเป็นหัวข้อในหมวดธรรมที่เป็นหลักทิฏฐธัมมิกัตถะ และสัมปรายิกัตถะ ดังที่กล่าวมานั้น และยังย่อยออกไปเป็นหมวดต่าง ๆ อีกเป็นอันมาก แต่สรุปเข้ามาเป็นหลักปฏิบัติที่เป็นตัวพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้เองนั้น ก็สามข้อดังที่กล่าวมานั้น

เพราะฉะนั้น การพัฒนาทางจิตใจนั้น กล่าวได้ว่า คือ **การที่มีการอบรมจิตใจให้ยอมรับในการที่จะปฏิบัติตามหลักธรรมของพระพุทธเจ้า** ที่เป็นตัวพุทธศาสนา หรือเป็นหัวใจของพุทธศาสนา

ดังที่กล่าวมานั้น คือ **ให้พากันเว้นความชั่ว ให้พากันกระทำความดี ให้พากันชำระจิตใจของตนให้บริสุทธิ์ผ่องใส**

คราวนี้ ในการที่จะอธิบายว่า ละความชั่วอย่างไร ทำดีอย่างไร ทำจิตใจของตัวให้บริสุทธิ์ผ่องใสอย่างไรนั้น ก็เป็นไปตามควรแก่ภาวะ ฐานะ ภูมิชั้นของบุคคลนั้น ๆ ว่าจะยังละได้ในข้อไหน พึงทำได้ในข้อไหน และพึงทำจิตใจของตัวให้บริสุทธิ์ได้แค่ไหน อย่างไร เป็นราย ๆ ไป หรือเป็นหมู่เป็นคณะไป ตามควรดังที่กล่าวมานั้น

นี้เป็นการกล่าวโดยย่อถึงการพัฒนาจิตใจ อาศัยหลักศาสนา เพราะว่าการที่ทางสภาสังคมสงเคราะห์ฯ ได้กำหนดหลักการเอาไว้ว่า พัฒนาบุคคลนั้น ก็คือ พัฒนาจิต และพัฒนาจิตนั้นก็ควรจะต้องใช้ศาสนธรรมเป็นหลัก เพราะฉะนั้นหลักอันนี้จึงเป็นหลักที่ถูกต้องในการที่จะใช้เป็นหลักในการพัฒนาทางจิตใจ และก็ใคร่จะกล่าวถึงเรื่องจิตใจอีกตามสมควรแก่เวลาที่เหลืออยู่ คือว่า:-

อันจิตใจนี้ ตามที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสเอาไว้ มีลักษณะเป็นธาตุรู้ คือรู้อะไร ๆ ก็ได้ มีลักษณะธรรมชาติที่ประภัสสร คือผ่องใส และมีลักษณะที่น้อมไปได้ คือน้อมไปในทางดีก็ได้ น้อมไปในทางไม่ดีก็ได้ นี้เป็นหลักใหญ่ของจิตใจ มีลักษณะดังกล่าวมานี้ แต่ว่าคนเรานั้น โดยปกตินั้นย่อมมีทั้งดีทั้งชั่วอยู่ในจิตใจของตัวเองมาตั้งแต่เกิด แต่มนุษย์เรานี้ตามหลักพุทธศาสนาแสดงไว้ว่า มาเกิดเป็นมนุษย์ได้ด้วยอำนาจกุศล กุศลนั้นแปลว่า กิจของคนฉลาด ก็แปลว่า มีปัญญาที่เป็นตัวความฉลาด เป็นพื้นเพมาอยู่แต่กำเนิด

เรียกว่า **สชาติปัญญา** ปัญญาที่มาตั้งแต่กำเนิด เพราะฉะนั้นมนุษย์เรานี้จึงมีจิตใจที่สามารถรับรู้ และสามารถจะปรับปรุงความรู้ จิตเป็นธรรมชาติรู้ และมีความรู้เป็นพื้นฐาน สามารถที่จะปรับปรุงความรู้ที่เป็นพื้นฐานนี้ให้พัฒนา คือให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้น ดังที่ปรากฏเป็นวัฒนธรรม เป็นอารยธรรม หรือความศิวิไลซ์ ที่เราเรียกกันในภาษาไทย ปรากฏอยู่ในหมู่มนุษย์ แต่ว่าสิ่งเหล่านี้ไม่มีอยู่ในสัตว์เดรัจฉาน เพราะสัตว์เดรัจฉานนั้นไม่มีชาติปัญญาติดตัวมาเหมือนอย่างมนุษย์ เพราะฉะนั้นสัตว์เดรัจฉานเมื่อแสนปี หมื่นปี พันปี เป็นอยู่อย่างไร ในบัดนี้ก็เป็นอยู่อย่างนั้น แต่มนุษย์เรานั้นมีความเจริญซึ่งเป็นตัวพัฒนาดังกล่าวนี้เรื่อยมาโดยลำดับ มีการปรับปรุงอบรมต่าง ๆ ทำสิ่งต่าง ๆ ให้ดีขึ้น ทั้งทางร่างกาย ทางวัตถุและจิตใจ จนถึงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าได้ อันนับว่าเป็นการพัฒนาจิตใจอย่างสูงสุด อันนี้แหละที่เป็นวัฒนธรรมที่มนุษย์เรามีอยู่ และก็มีอารยธรรม คือ ความเจริญในด้านต่าง ๆ ควบคู่กันไปดังที่ปรากฏ อันนี้เนื่องมาจากการพัฒนาจิตใจทั้งนั้นให้เจริญขึ้น เพราะฉะนั้นจึงได้พ้นจากการเป็นคนป่ามาเป็นคนเมือง ซึ่งเป็นอารยธรรม

คำว่า อารยธรรม นี้ เคยได้ทราบว่าทีแรกรัชกาลที่ ๖ ได้ทรงบัญญัติคำว่า นาครธรรม ธรรมะสำหรับชาวเมือง ซึ่งก็น่าจะใกล้กับศัพท์เดิมของเขา แต่ในบัดนี้ใช้ว่าอารยธรรม คือ ความเจริญของคนที่เจริญแล้ว เป็นชาวเมืองที่เจริญแล้ว ดังที่ปรากฏ แต่อันที่จริงนั้นความเจริญยังไม่เพียงพอ ยังไม่เต็มที่ เรียกว่าเจริญ

ได้ อารยะได้ในขั้นหนึ่ง แต่ยังไม่เพียงพอ ก็ต้องพัฒนากันต่อไป โดยอาศัยพัฒนาจิตใจ และในการที่จะอบรมจิตใจนั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้เป็นหลักของการอบรมปฏิบัติพุทธศาสนา เช่น ตรัสไว้ว่า "จิตที่ฝึกดีแล้วนำความสุขมาให้" ตรัสสอนให้ฝึกจิตของตน และในการฝึกจิตนั้น ก็ได้มีหลักในการฝึกเอาไว้ คือ :-

๑. **พึงยกจิต** ในสมัยที่ควรยก

๒. **พึงข่มจิต** ในสมัยที่ควรข่ม

๓. **พึงทำจิตให้ร่าเริง** ในสมัยที่ควรทำให้ร่าเริง

๔. **พึงเพ่งจิตเฉยอยู่** ในเมื่อจิตควรเพ่งเฉยอยู่ด้วยความรู้โดยที่ได้ดำเนินไปดี

นี้เป็นหลักใหญ่ในการปฏิบัติทางจิต ซึ่งจะไม่อธิบายในที่นี้ เป็นแต่เพียงว่าให้หลักในการปฏิบัติอบรมจิต ตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนไว้ และในสมัยใดควรใช้ธรรมะข้อใด พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงสั่งสอนเอาไว้ และเมื่อได้ปฏิบัติในการฝึกจิตอบรมจิตของตน ตามที่ทรงสั่งสอนไว้ตามหลักพุทธศาสนานี้ ก็จะได้ประสบความสำเร็จในการปฏิบัติอบรมจิต วัฒนธรรมโดยเหตุคือ การพัฒนาจิตใจที่มุ่งหมายในที่นี้นั้น ตลอดจนถึงวัฒนธรรมทางอื่น ได้มีคำกล่าวไว้ว่า การปรับปรุงอบรมใจ กาย โดยการฝึกอบรมนั้นเป็นส่วนสำคัญของวัฒนธรรม และโรงเรียนมหาวิทยาลัยทั้งหลาย ควรจะเป็นศูนย์ของวัฒนธรรม ไม่ใช่เป็นที่เพียงแต่เรียนเพื่อประกอบอาชีพเท่านั้น บรรดาผู้รู้ทั้งหลายแม้ในปัจจุบันก็ได้มีความเห็นอย่างนี้

เพราะฉะนั้น การที่เราทั้งหลายไม่ทอดทิ้งการพัฒนาทางจิต การอบรมทางจิต มาจัดประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่อง "วิทยากรด้านการพัฒนาจิตใจ" จึงเป็นสิ่งที่ควรทำ ขออนุโมทนา และอาตมาก็ขอแสดงเรื่อง "ศาสนากับการพัฒนาจิตใจ" พอสมควรเพียงเท่านี้

ขออำนวยพรแด่ทุกท่าน.

คำบรรยายพิเศษเรื่อง
"ธรรมะในการพัฒนาตนและครอบครัว"
โดย
สมเด็จพระญาณสังวร
ในพิธีเปิดการสัมนาเรื่อง "การพัฒนาตนและครอบครัว"
จัดโดย สมาคมส่งเสริมเอกลักษณ์ของชาติ
วันที่ ๒๘ มีนาคม ๒๕๓๑
ณ ห้องประชุมสภาสังคมสงเคราะห์ฯ

อำนวยพรท่านนายกสมาคมส่งเสริมเอกลักษณ์ของชาติ ท่านสหธรรมิก ท่านสาธุชน ทั้งหลาย

ขออนุโมทนาในการที่สมาคมส่งเสริมเอกลักษณ์ของชาติ จัดให้มีการสัมมนาและบรรยายพิเศษเรื่อง "ธรรมะในการพัฒนาตนและครอบครัว" ในวันนี้ และท่านนายกสมาคมได้อาราธนาขอให้มาในพิธีเปิดการสัมมนาและบรรยายพิเศษนี้ กับขอให้แสดงธรรมะในการพัฒนาตนและครอบครัว ท่านทั้งหลายได้ฟังท่านนายกสมาคมรายงานวัตถุประสงค์ของการจัดให้มีการสัมนาครั้งนี้แล้ว ตามวัตถุประสงค์ที่ท่านได้กล่าวแล้วนั้นล้วนเป็นวัตถุประสงค์ที่เป็นประโยชน์ ฉะนั้น จึงเห็นว่าการประชุมสัมมนาและบรรยายพิเศษครั้งนี้จะได้ประโยชน์ ทำให้ท่านผู้มาร่วมการสัมมนาได้เกิดความคิดและได้ข้อคิดต่าง ๆ ในหัวข้อเรื่องนี้

อาตมาเห็นด้วยเป็นอย่างยิ่งในความเห็นที่ท่านนายกสมาคมได้กล่าวว่า ในสังคมหรือในชุมชน ครอบครัวเป็นหน่วยเล็ก แต่ว่าเป็นหน่วยที่สำคัญที่สุด ถ้าหากว่าในครอบครัว บุคคลทุกคนประกอบด้วยคุณภาพ คุณธรรม และนำครอบครัวให้มีความสุข ความมั่นคง หากครอบครัวโดยมากปฏิบัติได้ดังนี้ ก็จะทำให้ชุมชนทั้งหมดมีความสุขความมั่นคง ประกอบด้วยคุณภาพ คุณธรรม อาตมาได้เคยมีความเห็นเรื่องนี้อย่างนี้มานานแล้วว่า การพัฒนาทั้งปวงนั้นจะต้องเริ่มจากการพัฒนาบุคคลในครอบครัว ดังหัวข้อเรื่องในวันนี้ การส่งเสริมพัฒนาต่าง ๆเพื่อให้มีความสุข มีความมั่นคง ดังที่เรียกว่าให้เป็นแผ่นดินธรรม แผ่นดินทอง ก็จะต้องเริ่มการพัฒนาที่บุคคลในครอบครัว หรือพัฒนาครอบครัวก่อน

ทำอย่างไรที่จะให้การพัฒนานี้ได้เข้าถึงครอบครัวทั้งหลายมากที่สุดเท่าที่จะพึงทำได้ การที่การพัฒนาจะบังเกิดขึ้นได้ แผ่นดินธรรม แผ่นดินทอง จะเกิดขึ้นได้นั้น มิใช่อยู่ที่การมาประชุมพูดกันในกลุ่มบุคคลร้อยคนหรือพันคน หรือแม้แต่ยิ่งกว่านั้น เท่านั้น เพราะว่าบุคคลทั้งประเทศชาตินั้นมีจำนวนมากนับเป็นล้าน ๆ คน

การจะเป็นแผ่นดินธรรม แผ่นดินทอง จึงต้องมาจากคนกลุ่มใหญ่ของแผ่นดิน คือ ประเทศชาติ ได้มีการพัฒนาตนและครอบครัวดังในหัวข้อเรื่องนี้ และแม้ที่เราพูดกันในวันนี้ในเรื่องนี้ ก็ไม่ใช่หมายความว่าจะยุติกันอยู่เพียงนี้ในบุคคลกลุ่มหนึ่งเท่าที่มาพบปะสัมมนากันนี้ แต่จะต้องพยายามให้หลักวิธีการพัฒนาต่าง ๆ ขยายถึงคนในครอบครัวทั้งหลายกว้างขวางออกไปให้มากที่สุด

เมื่อสามารถทำได้อย่างนี้เพียงใด จะทำให้การพัฒนากว้างขวางออกไปเพียงนั้น นี้เป็นหลักในการปฏิบัติที่จะให้บังเกิดผล หลักในการปฏิบัติเพื่อให้บังเกิดผลดังกล่าวนั้น จะต้องเริ่มที่เราทั้งหลายแม้กลุ่มหนึ่งได้มาพบพูดจากันฟังกันว่าจะมีการพัฒนาอย่างไรจึงจะทำให้บุคคลในครอบครัวประกอบด้วยคุณภาพคุณธรรมให้ครอบครัวมีความสุข มีความมั่นคง และต้องพูดจากัน ได้ข้อยุติอย่างไรแล้วก็เผยแพร่ออกไปให้มากที่สุด ซึ่งจะต้องอาศัยความร่วมมือกันทั้งทางฝ่ายคณะสงฆ์ ทั้งทางฝ่ายครูบาอาจารย์และทุก ๆ คน ตลอดถึงทางราชการที่จะร่วมกันปฏิบัติให้บังเกิดผลดังกล่าว

สำหรับการบรรยายพิเศษที่ท่านนายกสมาคมได้กำหนดให้อาตมาพูดในวันนี้ โดยที่อาตมาเป็นพระจึงไม่มีครอบครัว จึงไม่สามารถที่จะพูดจากประสบการณ์ของตนเองได้ จะว่าไม่มีครอบครัวทีเดียวก็ไม่ได้ เพราะว่าทีแรกก็ต้องเป็นลูกเป็นหลานในครอบครัว เมื่อก่อนจะบวชก็อยู่กับครอบครัว อยู่กับพ่อแม่ญาติพี่น้อง ผู้อุปการะมาจนบวช จึงมีส่วนเป็นบุคคลในครอบครัวในเบื้องต้นมาด้วยกันทั้งนั้น จากประสบการณ์ในการสร้างครอบครัวนั้นไม่มีด้วยตนเอง จะพูดได้ก็ต้องอาศัยคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

อาตมาภาพใคร่จะเสนอว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนคุณภาพคุณธรรมสำหรับฆราวาสผู้ครองเรือน ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นการสอนการพัฒนาตนและครอบครัวนั้นเองไว้เป็นอันมาก ผู้ที่

ศึกษานักธรรมตรีหรือธรรมศึกษาตรี หรือว่าได้อ่านนวโกวาท ซึ่งเป็นหลักสูตรขั้นต้นของการศึกษาพระพุทธศาสนา ย่อมจะได้พบคำสั่งสอนเรื่องนี้ในหมวดคิหิปฏิบัติ คือเป็นข้อปฏิบัติสำหรับฆราวาสผู้ครองเรือนไว้เป็นอันมาก และยังมีหมวดธรรมะต่าง ๆ อันพึงใช้ได้สำหรับในเรื่องการพัฒนาตนและครอบครัวอีกมาก ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนไว้ เพราะฉะนั้นในช่วงระยะเวลาอันสั้นนี้ ก็ใคร่เพียงที่จะแนะหัวข้อเพื่อท่านทั้งหลายจะได้ค้นคว้าต่อไปในพระไตรปิฎกนั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในเมื่อเสด็จไปทรงพบเหตุการณ์เองก็มี ผู้กราบทูลถามถึงตรัสสอนไว้ก็มี โดยเฉพาะที่เสด็จไปทรงพบเหตุการณ์เอง และทรงสั่งสอนไว้ ที่เป็นพระสูตรสำคัญก็คือสิงคาโรวาทสูตร ที่เล่าถึงพระพุทธเจ้าได้เสด็จออกไปทรงพบสิงคารกมาณพกำลังไหว้ทิศอยู่ ก็ตรัสสอน มาณพได้กราบทูลว่าได้ปฏิบัติตามคำสอนของบิดาที่ให้ไหว้ทิศทั้ง ๖ คือ ทิศเบื้องหน้า ทิศเบื้องขวา ทิศเบื้องหลัง ทิศเบื้องซ้าย ทิศเบื้องล่าง ทิศเบื้องบน ตนจึงได้ปฏิบัติตาม พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนว่า การไหว้ทิศที่เป็นประโยชน์นั้นก็พึงปฏิบัติดังนี้ จึงได้ทรงแสดงทิศ ๖ ไว้

ทิศเบื้องหน้า ได้แก่ มารดาบิดา ก็ทรงแสดงว่ามารดาบิดาจะพึงบำรุงบุตรธิดาอย่างไร และบุตรธิดาจะพึงปฏิบัติต่อบิดามารดาอย่างไร

ทิศเบื้องขวา คือ อาจารย์จะพึงปฏิบัติต่อศิษย์อย่างไร ศิษย์จะพึงปฏิบัติต่ออาจารย์อย่างไร

ทิศเบื้องหลัง สามีภรรยาจะพึงปฏิบัติต่อกันอย่างไร

ทิศเบื้องซ้าย มิตรจะพึงปฏิบัติต่อกันอย่างไร

ทิศเบื้องต่ำ ท่านหมายถึงผู้รับใช้กับนายจะพึงปฏิบัติต่อกันอย่างไร

ทิศเบื้องบน คือ สมณพราหมณ์กับผู้นับถือทั้งหลายจะพึงปฏิบัติต่อกันอย่างไร

อาตมาจะไม่แสดงรายละเอียดในเรื่องทิศ ๖ นี้ จะขอแสดงว่าในพระสูตรนี้พระพุทธเจ้ายังได้สั่งสอนสิงคารกมาณพไว้อีกมาก ให้รู้จักกรรมกิเลสทั้ง ๔ คือ ให้เว้นจากการฆ่า การลัก การประพฤติผิดในกาม และการพูดเท็จหลอกลวง ตรัสสอนให้ละอคติทั้ง ๔ ตรัสสอนให้ละอบายมุขทั้ง ๖ คือ ไม่เป็นนักเลงสุรา ไม่เป็นนักเลงเที่ยวกลางคืน ไม่เป็นนักเลงที่เอาแต่ดูการละเล่น ไม่เป็นนักเลงการพนัน ไม่คบคนชั่วเป็นมิตร และไม่เกียจคร้านกระทำการงาน และยังได้ตรัสสอนรายละเอียดไว้ในข้อเหล่านี้อีกเป็นอันมาก อันเป็นข้อที่คฤหัสถ์พึงปฏิบัติตลอดจนถึงทิศทั้ง ๖ ดังที่กล่าวมาแล้ว

เพราะฉะนั้น ข้อสรุปไว้ในตอนนี้ว่า การพัฒนาตนเองนั้นสำหรับทุก ๆ คนในครอบครัวพึงพัฒนาตามหลักที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนไว้ คือในครอบครัวนั้นก็จะต้องประกอบด้วยมารดาบิดา เป็นต้น ก็ให้ปฏิบัติต่อกันตามหน้าที่ และนอกจากนี้ก็เว้นจากความประพฤติผิดเป็นบาปเป็นกรรมทั้งหลาย อันเรียกว่ากรรม-กิเลส เว้นจากอบายมุขทั้งปวง และให้ปฏิบัติตนในบุคคลที่เกี่ยวข้อง

ตามที่แสดงไว้ในทิศทั้ง ๖ ตามความเหมาะสม และเมื่อสรุปเข้ามาแล้วก็คือ ให้ปฏิบัติตนอยู่ในหลักของสังคหวัตถุ คือ **ธรรมะที่ยึดเหนี่ยวน้ำใจของกันและกันไว้ได้แก่**

๑. **ทาน** การให้เฉลี่ยเผื่อแผ่เจือจาน

๒. **ปิยวาจา** เจรจาถ้อยคำที่เป็นที่รัก

๓. **อัตถจริยา** ประพฤติประโยชน์

๔. **สมานัตตตา** วางตนสม่ำเสมอในฐานะทั้งหลายตามความเหมาะสม

ทั้ง ๔ ข้อนี้เป็นหลักสำคัญทั้งในครอบครัว ทั้งในสังคมทั้งปวงที่เกี่ยวกับครอบครัว ทุก ๆ บุคคลเมื่อมีธรรมะทั้ง ๔ นี้ต่อกันแล้วจะทำให้บังเกิดความเคารพนับถือ เคารพบูชา หรือเคารพรักต่อกันและกัน พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสไว้ว่าธรรมทั้ง ๔ ข้อนี้ เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจของกันและกันไว้ได้ในโลกเปรียบเหมือนเพลาของรถที่วิ่ง รถนั้นถ้าไม่มีเพลาแล้วก็วิ่งไปไม่ได้ ฉันใดก็ดีในหมู่มนุษย์ถ้าหากว่าขาดสังคหวัตถุธรรมเหล่านี้แล้วก็เป็นไปไม่ได้ ฉะนั้นทุกคนทุกฝ่ายจึงจะต้องมีธรรมะเหล่านี้ต่อกันทั้งนั้น และยังได้ตรัสเอาไว้ว่า ถ้าธรรมะเหล่านี้ไม่มีแล้ว มารดาหรือบิดาก็จะไม่ได้รับการนับถือบูชาจากบุตรธิดา ความเป็นบิดามารดาของบุตรธิดานั้น ไม่ใช่เป็นเพียงผู้ให้กำเนิดเท่านั้น แต่ต้องมีธรรมะเหล่านี้ในบุตรธิดาด้วย คือมีทาน การให้การสงเคราะห์ต่าง ๆ มีปิยวาจา กล่าวถ้อยคำอันเป็นที่รัก ผูกใจให้เกิดความรัก กล่าวถ้อยคำที่สุภาพ ประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์ ไม่ก่อโทษให้บังเกิดขึ้น และวางตนสม่ำเสมอ

การวางตนสม่ำเสมอนี้มีความหมายหลายประการ ประการแรกได้แก่ ความไม่ถือตัวแบบยกตนสูงข่มผู้อื่น แม้จะอยู่ในฐานะสูง อยู่ในครอบครัวปู่ย่าตายาย พี่ป้าน้าอา มารดาบิดา จะอยู่ในฐานะที่สูงกว่าบุตรหลานทั้งหลาย แต่ว่าก็วางตนเป็นมารดาบิดาเป็นผู้ให้กำเนิด มีความรักที่สม่ำเสมอในบุตรธิดา ไม่ทำช่องว่างให้บังเกิดขึ้นในระหว่างบิดามารดาและบุตรธิดา ให้จิตของทั้งสองฝ่ายนี้สมานกัน ผูกพันกันอยู่เสมอ เคารพบูชากันอยู่เสมอ นับถืออยู่เสมอ อย่างสม่ำเสมอไม่เป็นช่องว่าง นี้คือ สมานัตตตา ซึ่งเป็นธรรมะที่สำคัญมาก

อีกประการหนึ่ง สมานัตตตายังมีความหมายถึง สม่ำเสมอในคุณภาพในคุณธรรม คือในความดีทั้งหลาย ตลอดจนถึงการที่ปฏิบัติตามกฎระเบียบทั้งหลายให้สม่ำเสมอกัน เช่น เป็นภิกษุสามเณรก็ต้องปฏิบัติตามพระวินัย ตามธรรมะสม่ำเสมอกัน ไม่ใช่ว่า ถ้าเป็นพระชั้นนั้นชั้นนี้ เป็นสมเด็จ เป็นเจ้าคุณ เป็นพระธรรมดาก็ปฏิบัติได้อย่างหนึ่ง เว้นวินัยเสียก็ได้ ทำก็ได้ไม่ทำก็ได้ แปลว่าไม่สม่ำเสมอต้องสม่ำเสมอกันตามระเบียบวินัยทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นพระชั้นไหนต้องปฏิบัติวินัยทั้งนั้นไปที่ไหนก็ต้องปฏิบัติตามกฎหมายของบ้านเมืองสม่ำเสมอกัน และโดยความเป็นคนไทยร่วมกัน ก็ต้องเป็นผู้ที่เคารพนับถือกันตามฐานะ

สัตว์ทั้งหลายที่เป็นเพื่อนร่วมทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย จะเป็นผู้ใดก็ตามล้วนแต่เป็นเพื่อนร่วมทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกันทั้งนั้น ไม่มีใครจะหนีสภาวธรรมเหล่านี้ได้ ใครมีความรู้สึกอย่างนี้

จะไม่ดูถูกดูหมิ่นกัน ในยามทุกข์ยากเดือดร้อนก็ให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลกันตามฐานะ หรือให้ความช่วยเหลือในยามต้องการความช่วยเหลือ ด้วยเหตุว่าทุกคนไม่ชอบการแสดงความดูถูกดูหมิ่นกัน เมื่อเป็นดังนี้แล้วก็แสดงความเป็นผู้สม่ำเสมอกันในระเบียบวินัย และตลอดจนถึงว่าเมื่อเห็นเขามีความเจริญรุ่งเรืองก็ยินดีกับเขาด้วยทั้งนี้ โดยคิดว่าจะทำตนให้เป็นคนดี ให้เรียนดี ให้ปฏิบัติดี ให้สม่ำเสมอ แต่ไม่ได้หมายความว่าผู้นั้นเขาเป็นนั้นเป็นนี้ เราก็จะเป็นนั้นเป็นนี้บ้าง ไม่ใช่อย่างนั้น หรือตนอาจจะปรารถนา แต่ว่าไม่ทำให้ความคิดทำลายเขาอย่างที่เรียกว่าแย่งเก้าอี้เขาหรือผลักเก้าอี้เขาในทำนองนี้ เป็นต้น แต่พยายามสร้างตัวขึ้นมาเองให้ดี ส่วนตำแหน่งหน้าที่ที่จะพึงได้แค่ไหนนั้น ย่อมเป็นไปตามสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ซึ่งมีเป็นอันมาก แต่ขอให้เราปฏิบัติตัวให้ดีเข้าไว้ให้ดีให้มากให้สูงด้วยคุณภาพ ให้สูงด้วยคุณธรรม เสมอด้วยผู้ที่มีคุณธรรมสูงและคุณภาพสูงทั้งหลายอย่างนี้เป็นความหมายของสมานัตตตา

เพราะฉะนั้น หลักของสังคหวัตถุทั้ง ๔ นี้ เป็นหลักรวมของทิศทั้งปวง ทุกฝ่ายถ้าปฏิบัติในหลักธรรมเหล่านี้ตามควรแล้วชื่อว่าเป็นการพัฒนาตนทั้งนั้น และเมื่อสรุปเข้าแล้วก็รวมเข้าในธรรมะ ๒ ข้อ คือ **บุพพการี** ผู้กระทำอุปการะก่อนอย่างหนึ่ง เป็น**กตัญญูกตเวที** ผู้รู้อุปการะที่ท่านทำแล้วกระทำตอบแทนอีกอย่างหนึ่ง ทุกคนจะต้องเป็นทั้งสองอย่างนี้ ท่านที่เป็นมารดาบิดาเป็นต้น ก็เป็นบุพพการี บุตรธิดาก็อยู่ในฐานะกตัญญูกตเวที ผู้รู้

อุปการะและตอบแทน และไม่ใช่แต่เพียงสองอย่างนี้เท่านั้น แม้บุคคลอื่นซึ่งเป็นผู้กระทำอุปการะให้ก่อนด้วยความเมตตากรุณา เช่น ปฏิบัติในสังคหวัตถุทั้ง ๔ นี้ให้ก็เป็นบุพพการี ผู้ที่พึงได้รับก็พึงเป็นกตัญญูกตเวทีรู้อุปการะผู้ที่กระทำแล้วและทำตอบแทน เพราะฉะนั้นจึงได้มีการแบ่งอธิบายของบุพพการีและกตัญญูกตเวทีไว้เป็น ๔ คู่ เป็นนิทัศนะในการที่จะปฏิบัติ ได้แก่

๑. มารดาบิดาเป็นบุพพการี บุตรธิดาเป็นกตัญญูกตเวที

๒. ครูอาจารย์เป็นบุพพการี ศิษย์เป็นกตัญญูกตเวที

๓. ท่านผู้ปกครองประเทศซึ่งรักษาประเทศชาติให้สวัสดี องค์พระประมุขคือพระมหากษัตริย์ ประกอบทั้งรัฐบาล ซึ่งเป็นผู้ปกครองบำบัดทุกข์บำรุงสุขเป็นบุพพการี ประชาชนพลกนิกรเป็นกตัญญูกตเวที

๔. พระพุทธเจ้าทรงเป็นบุพพการี ชาวโลกเป็นกตัญญูกตเวที ดังนี้เป็นต้น

ในการเป็นบุพพการีนั้นเพราะท่านได้ปฏิบัติสังคหวัตถุทั้ง ๔ นี้เอง ให้เราผู้รับและผู้รับก็ต้องรู้คุณท่าน ไม่ลบหลู่คุณท่านแม้ด้วยใจ และตอบแทนด้วยการปฏิบัติในสังคหวัตถุทั้ง ๔ นี้ แก่ท่านโดยตรงหรือแก่บุคคลทั่วไป รวมความว่าท่านเป็นบุพพการีด้วยคุณภาพคุณธรรม ท่านให้คุณภาพคุณธรรม ผู้รับคุณภาพคุณธรรมจากท่านเป็นความสุขความเจริญต่าง ๆ ก็พึงมีความกตัญญูกตเวทีตอบแทนกันด้วยการปฏิบัติคุณภาพคุณธรรมต่าง ๆ ตามความเหมาะสมแก่บุคคลและแก่ส่วนรวม คือ ท่านทำดีให้

ก็กตัญญูกตเวทีตอบแทนด้วยความดีสนองท่าน แม้จะกระทำความดีแก่ใคร ๆ สิ่งใดก็ตาม ก็ชื่อว่าเป็นการตอบแทนทั้งนั้น

พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนธรรมะสำหรับปฏิบัติพัฒนาตนในครอบครัวไว้มากมาย ที่ยกมาเป็นตัวอย่างเป็นเพียงส่วนหนึ่งดังที่ได้กล่าวมานี้ เพราะฉะนั้น ธรรมะที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนนี้จึงมีเพียงพอในการที่จะปฏิบัติเพื่อพัฒนาตนและครอบครัว ให้เจริญด้วยคุณภาพคุณธรรม และให้มีความสุขความมั่นคงตั้งแต่ในครอบครัวขึ้นไปจนถึงประเทศชาติ ต้องอาศัยธรรมะเหล่านี้ทั้งนั้น

ต่อไปนี้ขอถือโอกาสเปิดการประชุมสัมมนาเรื่องการพัฒนาตนและครอบครัว ขอให้การประชุมสัมมนาครั้งนี้ได้เป็นไปด้วยดี ให้ท่านทั้งหลายที่มาร่วมสัมมนาและฟังการบรรยายพิเศษนี้ได้แสดงความคิด ความเห็น ความรู้ และแลกเปลี่ยนความรู้ความเห็นในการที่ร่วมกันพัฒนาตนและพัฒนาครอบครัว ให้บรรลุเป้าหมายตามวัตถุประสงค์ทุกประการเทอญ

พิมพ์ที่สมชายการพิมพ์ โทร. ๔๒๔๕๘๘๗

พระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

พระราชทานแก่สภายุวพุทธิกสมาคมแห่งชาติ
ในพระบรมราชูปถัมภ์
สำหรับการประชุมยุวพุทธิกสมาคมทั่วประเทศ ครั้งที่ ๑๑

"ธรรมะในพระพุทธศาสนา เป็นคำสอนที่แสดงความจริงแท้ ซึ่งบุคคลอาจศึกษา และนำไปใช้แก้ปัญหาทุกอย่างในชีวิตได้อย่างถูกต้องที่สุด การเผยแพร่ธรรมะของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงเท่ากับเป็นการช่วยเหลือแนะนำให้แต่ละคนช่วยตนเอง ท่านทั้งหลายมาประชุมกันเพื่องานเผยแผ่สาธารณธรรม โดยเฉพาะแก่ผู้เยาว์วัย สมควรอย่างยิ่งที่จะได้พิจารณาถึงการสอนให้สามารถใช้ธรรมะช่วยตนเองนี้ให้มาก ข้าพเจ้าเห็นว่า ธรรมะที่จะอำนวยผลช่วยบุคคลได้แน่นอนนั้น คือธรรมะที่เหมาะแก่เหตุการณ์และสภาพของแต่ละคน ดังนั้น การรู้จักเลือกเฟ้นธรรมะที่เหมาะที่ควร ประกอบกับวิธีการอธิบายที่อาศัยความจริง และเหตุผลที่เห็นได้ชัด จึงน่าจะเป็นสิ่งสำคัญที่สุดในการเผยแผ่และอบรมของท่าน ใคร่จะขอฝากท่านให้พิจารณาในการประชุมครั้งนี้ด้วย"